

Autorite mäss

Piirideta Eesti 2.01

Eestis ringleb müüt insenerihariduse eelisarendamise vajadusest. Kordan: see on müüt. Soovitus reaallaineid eelistada põhineb täna võimuloleva põlvkonna elukogemusel, mitte tuleviku-analüüsil. Ka üleeelmine põlvkond soovitas noortele Tootsi kombel põllumeheks või siis kirikuõpetajaks õppimist. Õnneks ei kuulunud tänased hallipäised insenerid eriti oma vanemaid. Futuristi pilgu läbi võiks me tuleviku-võtit näha hoopis reaal- ja humanitaarvalla lõimimises ja dünaamilises tasakaalus. Seda põhjusel, et arengutrendid on meid hetkel kandmas pigem loome- kui tehnikainimeste maailma poole.

Esimene, kõige kaugemal foonil arenev makrotrend on ajastute vaheldumine. On teada-tuntud aksioom, et liigume teadmiste-põhise ühiskonna suunas. Varasemate epohhide vaheldumist analüüsides võib märgata, et vahetuvad ka peamised tõukejõud, mis arengut veavad. Nii toetus feodaalmajandus maaomandile – eliit oli aadelkond. Industriaalühiskonnas täitis sama rolli kapital ja tehniline progress. Eliidiks tõusid töösturid ja pankurid. Teenuste-põhises majanduses tõusis määravaks turundus ja kliendilähedus. Näitena pärineb siit õpetlik lugu, kuidas ainult musta värvi autosid tootnud Ford (see kuivas tehases kiiremini) kaotas oma liidrikoha suurema valikuga General Motorsile. Teadmiste-põhises maailmas on eliidiks tõusnud taas uus põlvkond – seekord siis teksades IT-miljardärid. Seda vaheldumist vaadeldes võib märgata, et vanad edutegurid (kinnisvara, kapital, turundus) ei kipu kaduma. Küll taanduvad nad aeglaselt tahaplaanile – on endiselt vajalikud, kuid mitte ainult. Nii toimub epohhide vaheldumine viisil, kus iga järgmine faas mitte ei asenda eelmist, vaid kasvab selle peale ja ümber. See asjaolu muudab aimatavaks ka teadmiste-põhisusele järgneva faasi kontuurid. Faasi, mida tinglikult on hakatud nimetama loomemajanduseks. Loogiliselt peaks selles edu aluseks olema võime uusi teadmisi luua. Seejuures ei piisa pelgalt insener-tehniliste teadmiste genereerimisest. Järjest määravamaks saab lugu, mis toote või teenusega kaasneb. Globaalne konkurents on üha enam väljendumas selles, kes suudab luua uusi ja võimsamaid sotsiaalse (sh tarbija-) käitumise mustreid, ehk meeme.

Teine, veidi lähem ja tajutavam makrotrend on demokratiseerumine. See poliitika raamidest väljunud mõiste hõlmab ka mitteformaalseid (näit. teadmistel või karismal põhinevaid) võimusuhteid ühiskonnas. See avaldub seniste autoriteetide (akadeemikud, poliitikud, direktorid) võimu hajumises ja uute arvamusiidrite tekkes. Kultuurivaldkonnas avaldub demokratiseerumistrend näiteks viisis, kuidas me loome uusi teadmisi. Juba 70-ndatel kirjutas Jean-Francois Lyotard ülikooli muutuvast rollist postmodernses maailmas. Siin ei ole ülikool enam koht, kus professor omab tõe monopoli ja edastab tudengitele varasemate põlvkondade tarkust. Pigem nägi Lyotard ülikooli kui pideva akadeemilise debati inkubaatorit. Kohta, kus uue teadmise loomine toimub sünteesis – varasema pideva uuesti-tõlgendamise ja remiksamise kaudu. Loojad on eelkõige üliõpilased ise. Professori roll sarnaneb järjest enam treenerile või muusale.

Kolmas, argielu tasapinnalt tajutavaim trend on meedia mitmekesisustumine. Taas on märgatav peale- ja ümberkasvamise. Näiteks kardeti raadio tulekuga ajalehe ja TV tulekuga raadio kadumist. Kumbagi pole juhtunud. Ka kino ei hävitanud teatrit ja video ei hävitanud kino. Nii tarbimegi meediat järjest rohkem, kuid pealiskaudsemalt. TV-järgne ajajärk on siin kuulumas nn. sotsiaalsele meediale – portaalid, suhtlusvõrgustikud jm vaba ruum internetis. Just siin luuakse 21 sajandil järjest suurem osa kultuurisisust. Sotsiaalne meedia on demokraatlik, sest reporteriks võib olla igüks. Piisab salvestavast mobiiltelefonist ja õigel ajal õiges kohas

olemisest. Sarnaselt ülikoolile on ka siin looming üha sotsiaalsem protsess. Samuti on tekkimas oma staarid. Nende mõju ja põimumine n.ö. vanade aladega on järjest märgatavam. Näitena said 2007 Jaapani kümnest enimmüüdud raamatust viis alguse noorte poolt veebikommunidesse kirjutatud järjejuttudest. Oletan, et nende kirjalpilt polnud just harjumuspärane – kirjutusvahend oli mobiiltelefon.

Trendid ise ei ole head ega halvad. Iga ajastu on loonud uusi ekspluateerimisvorme ja uude metsa sisenedes kohtame alati uusi ohte. Sotsiaalse meediaga oleme tagasi toimetaja-eelses ajastus – usaldusväärus väheneb. Veebis ei ole ülemusi ega alluvaid ja uued tehnoloogiad avavad „väiksele inimesele“ uusi kanaleid võimu teostamiseks. Spetsiifiliste teadmistega töötaja võib firma üle omada rohkem võimu kui juhatuse esimees. Olgu selle näiteks kasvõi üksiku diileri poolt nagu muuseas põhja lastud pangad. Ameerika kaasaegne filosoof Ken Wilber on tabavalt öelnud, et 20 sajandi suurimad katastroofid tõi kaasa modernse tehnoloogia sattumine eel-modernse mõistuse kätte. Kui meie kultuuriline areng ei käi tehnoloogilisega kaasas, võib sama korduda järgmisel tasandil. Äsjane kiirraenuboom on vaid väike hoiatav näide postmodernse (turundus-)tehnoloogia ja modernse mõistuse kooslusest.

Teoreetiliselt peaks loomemajanduse kasv tulema kusagilt tehno-, äri- ja kultuurisfääride kokkupuute ja põimumise kandist. Eelkõige tähendab see aga nende sfääride vahel täna eksisteerivate mõtteliste piiride ületamist. Loogiliselt peaks see ka kultuurile avama palju uusi võimalusi. Ja eestlaste toimetuleku-väljavaated paistavad siin ju päris head. Meie kultuuripakkumine on vägagi tihe. Samuti on meil vähemalt laululavatäis inimesi, kes on tunnetanud harmooniat suurimas saadaolevas mastaabis. Siiski ei ole teadmiste-põhisus sugugi kõiki teadlasi rikkaks teinud. Nii ei tähenda ka loomemajandus kullasadu kunstimeistrite õuel. Musta stsenaariumi korral on see lihtsalt reklaamitööstuse arenenum vorm. Loodan siiralt, et meie kultuuritegelased ilmutavad rohkem kohanemisvõimet, kui keskaegse Tallinna seppade gild. See pühitü tööstusrevolutsiooni poolt lihtsalt minema.

Üks valulikumaid piire kultuuri- ja ärimaailma vahel seondub intellektuaalse omandiga. Mulle on meelde jäänud Tiit Ojasoo ütlus, et teatrit tuleks vaadelda mitte autori kirjutatud loo jutustamisena, vaid tervikliku lavastusena – interpretatsioonina. Ja et just interpretatsiooni olemust on inimestel raske mõista. Lavastaja näitel on võimatu olla interpreet muutumata seejuures autoriks. Väidan, et võimatu on ka vastupidine. Autor tõlgendab ja saab inspiratsiooni ümbritsevas ühiskonnas toimuvast. Suletud ruumis kasvanud inimene ei ole lihtsalt loomisvõimeline. Siit tuleneb ka esimene põhjus, miks algselt õilsatel kaalutlustel loodud autorikaitse süsteem jääb vältimatult ajale jalgu: muusa (sh ühiskonna) õiguseid ei kaitse keegi. Kadri Kõusaare kohtulugu andis hea vihje meid loomemajanduses eesootavatest eetilistest dilemmadest. Iga autor ekspluateerib tahes-tahtmata oma inspiratsiooniallikat. Teise põhjusena diskrimineerime autoreid kaitstes paratamatult interpreete, st autoreid ennast. Sotsiaalse loomeprotsessi ajastul töötab selline kaitse iseenele vastu. Üha enam seab see autori ebameeldiva dilemma ette: saada kas unustatud või varastatud. Kolmas põhjus tuleneb loomingu ja omandi võõrandumisest. Autorikaitsest on saanud omalaadne ekspluateerimisvahend, kus autor ise paistab investorite ja advokaatide armee alt järjest vähem välja. Teatud mõttes võib seda võrrelda tööstusrevolutsiooni eelse ajaga. Ka siis olid maa omanik ja harija teineteisest lootusetult võõrandunud. Hilisemate sündmuste käigus loovutasid kohanemisvõimelisemad aristokraadid (näit Suurbritannias) suurema osa privileegidest. Täna on kuningannal maailmas oluline pehme võim. Teised (näit. Prantsusmaal ja Venemaal) kaotasid aga revolutsioonimõllus kõik. Eestis leidis Timotheus von Bocki moodi mässavaid mõisnikke, kes tahtsid talupoegadele vabadust (vt Jaan Krossi „Keisri Hull“). Täna leidub mässavaid autoreid, kes annavad vabaks oma loomingu. Eeltoodu ei ole

ennustus intellektuaalse omandi kadumiseks. Maa eraomand ei kadunud tööstusrevolutsiooni käigus kuhugi. Küll jaotati see ümber vastavalt ühiskonna uuenenud arusaamadele tõest ja õigusest.

Hea näide kunsti ja ärimaailma vaheliste piiride ületamisest on disain. See on kaugelt enam kui lihtsalt kommerts – sümbioos, millest mõlemad osapooled on võitnud. Teisalt on ajalugu piiriületajates ikka ketsereid näinud.

Majandusinimesena on mulle Eesti kunstnike ketserluse-lugudest silma jäänud kaks vastandlikku näidet: Tauno Kangro ja Navitrolla. Kangro on rahva raha eest iseene loomingut osta püüdes sattunud lihtlabasesse huvide konflikti. Navitrolla loos vähemalt minu silmad taolist eetilist lapsust ei näe – vaba mees vabal maal. Nii või teisiti, mõlemad näitavad, et kunstnik saab ka ümbritsevasse süsteemi loominguliselt suhtuda. Samuti annavad nad aimu võimalustest ja ohtudest, mis sel teel ootamas on. Ma ei kutsu kunstnikke üles Navitrolla moel T-särgi ärisse sukelduma. Esiteks pole see just meistrikläss ja teiseks oleks see plagiaat. Küll aga võib eelnevat võtta üleskutsena kasutamaks oma loomingulist talenti väljaspool seni tabuks peetud piire – sh tehno-, majandus- ja poliitikavallas. Loomulikult tähendab see esmajoonel teadmiste omandamist nende elualade kohta. Aga kus see ikkagi kirjas on, et ainult füüsikud võivad hakata filosoofideks (Einstein) või pankurid koolipapadeks (Tamjärv)? Miks ei või olla vastupidi?

Guido Viik

Avaldatud: Piirideta Eesti, Eesti Päevalehe vaheleht, 20.02.2009